

Губенко О.В. Типологізація особистостей в контексті кризи суспільних норм

// «Психологія і суспільство». - 2017. № 2.- С. 119-127.

ТИПОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ І НОРМАТИВНА КУЛЬТУРА В УМОВАХ КРИЗИ СУСПІЛЬНИХ НОРМ

Губенко О.В.

УДК 159.92

Gubenko O.V.

TYPOLGY OF PERSONALITY AND NORMATIVE CULTURE IN THE CONDITIONS OF CRISIS OF PUBLIC NORMS

Актуальність проблеми.

Певні суспільно-історичні обставини формують людину, яка шукає свободи не у виконанні закону, а в його порушенні. В цих умовах виникають кілька соціально-психологічних типів особистості, що характеризуються поведінковими реакціями, які знаходяться в конфлікті з нормою.

Одну з класифікацій таких девіантних соціальних реакцій запропонував Роберт Мертон, який поклав в її основу поняття **аномії**. Цьому поняттю надається велике значення в сучасній соціології та соціальній психології. В перекладі з давньогрецької мови «*anomos*» означає «беззаконний», «такий, що поза нормою», «некерований». В суспільні науки цей термін ввів французький соціолог Еміль Дюркгейм (1858-1917). Аномія – це такий стан суспільства, в якому значна частина громадян, знаючі про існування моральних і соціальних норм і законів, ставиться до них байдуже або негативно. Аномія описує порушення соціально-культурної інтеграції з причини відсутності чітко встановлених соціальних і культурних норм. Соціальна інтеграція існує, коли члени суспільства надають важливе значення його нормам і керуються ними у своєму житті. Аномія виникає, коли індивіди більше не бажають слідувати загальним нормам.

Аналіз досліджень та публікацій.

Згідно з Дюркгеймом, зростання злочинності та самогубств, інших форм девіантної поведінки (розлучень, алкоголізму) – наслідок руйнування релігійних, сімейних і народних традицій та цінностей, тобто наслідок аномії. Поведінка індивіда, таким чином, багато в чому залежить від згуртованості та міцності суспільства. Дюркгейм вважав, що для сучасного йому капіталістичного суспільства аномія – це постійне явище.

Погляди французького соціолога суттєво розвинув американець Роберт Мертон. Якщо для Дюркгейма аномія була станом безнормності, то Мертон розглядав її як наслідок конфлікту офіційно проголошених цілей й законних та доступних засобів їх досягнення. Аномія виникає тоді, коли люди не можуть досягти законним шляхом цілей, які проголошені суспільством. В капіталістичному суспільстві такими цілями є матеріальний успіх та індивідуальне благополуччя. Якщо населенню законні засоби їхнього досягнення недоступні, то на його долю залишаються лише незаконні. Таких форм поведінки, які є девіантною реакцією на конфлікт соціальних норм, Мертон нараховує п'ять [6]:

1. **Конформізм** (згода з цілями суспільства та засобами їхнього досягнення). Наприклад, молода людина, - конформіст ставлячи перед собою мету – фінансовий успіх, досягає її законними шляхами: отримує гарну освіту, знаходить престижну роботу й успішно просувається по кар'єрній драбині.

2. **Інновація**. Вона передбачає згоду із суспільно схвалюваними цілями, але відкидає соціально схвалювані засоби їхнього досягнення. «Іноватор» використовує нові, але незаконні засоби здобуття багатства – він займається рекетом, шантажем або здійснює так звані «злочини білих комерців» - розтрачує чужі гроші тощо.

3. **Ритуалізм**. Передбачає заперечення цілей даної культури, але використання (іноді доведене до абсурду) соціально схвалених засобів . Бюрократ, фанатично відданий своїй справі, наполягає, щоб кожен бланк був підшитий у чотирьох екземплярах. Кінець кінцем він стає жертвою бюрократичної системи і стає алкоголіком з відчаю Це саме тому, що забувається мета діяльності – для чого все це робиться. Також до проявів ритуалізму, але у даному випадку у науковій сфері, може бути віднесений такий стан у нормативній базі, коли занадто зростає

кількість формальних вимог до оформлення наукової публікації, і іноді на виконання цих вимог витрачається більше часу, ніж на написання самої наукової роботи.

4. **Ретреатизм.** (втеча від дійсності). Спостерігається у випадку, коли людина одночасно відкидає і цілі, і соціально схвалювані засоби їхнього досягнення. Яскравим проявом ретреатизму постають маргінали: бродяги, алкоголіки, душевнохворі, наркомани і т.п.

5. **Бунт.** Він також відкидає і культурні цілі, і соціально схвалювані засоби досягнення. Але він здійснює заміну старих цілей і засобів на нові: створюється нова ідеологія (вона може бути революційною). Наприклад, система капіталістичної власності замінюється на соціалістичну, яку революціонер вважає більш легітимною, ніж існуюча. Аномічні реакції за Мертоном схематично представлені у таблиці 1, де «+» - прийняття, «-» - заперечення, «±» - відмова і заміна новими нормами.

Табл. 1

Аномічні реакції	Схвалювані соціальні цілі	Схвалювані у суспільстві засоби
Конформізм	+	+
Інновація	+	-
Ритуалізм	-	+
Ретреатизм (втеча від дійсності)	-	-
Бунт	±	±

Типологія аномічної поведінки, яка запропонована американським вченим, цінна тим, що дозволяє прослідкувати вплив на соціальну поведінку внутрішніх

суперечок нормативної системи. Але вона, як і будь-яка типологія, не може бути вичерпною. Зокрема, в ній, на нашу думку, не знайшли достатнього вираження протиріччя, закладені у засоби досягнення цілей, зокрема, протиріччя між формальними та неформальними нормами, а також деякі інші аспекти. Наприклад, недостатньо повно проаналізовані типи поведінки, які виникають внаслідок ідентифікації людини з соціальним правилом, тобто міра ідентичності особистості із нормою.

Мета і завдання дослідження.

1. Проаналізувати типи поведінки, пов'язані із суперечностями у нормативній системі суспільства
2. Виокремити типи особистості, які формуються під впливом деформацій інституціонально-нормативної системи та проаналізувати засоби запобігання девіаціям соціальної поведінки шляхом соціальної творчості.

Результати теоретичного аналізу проблеми.

Порівняно із класифікацією поведінкових аномічних реакцій Мертона, в основу якої були покладено ставлення людини до суспільно прийнятних цілей та засобів їхнього досягнення, ми запропонували ще одну, додаткову, підставу для класифікації типових аномічних реакцій. Цією підставою є **ставлення до формальних та неформальних норм** як засобів соціальної поведінки. За цією ознакою, на нашу думку, можна виокремити наступні узагальнені типові аномічні поведінкові реакції.¹

1. „**Підпільна людина**”. Це тип особистості, яка у соціальній поведінці керується неформальними нормами й правилами, і відкидає формальні норми і закони. Вона живе в «тіньовому світі», який регулюється неофіційними правилами і законами, часто протилежними офіційним і загальноприйнятим. Занурюючись в цей «тіньовий світ», знаходить в ньому засоби подолання законів офіційного світу, а також захист від них. До таких «неофіційних» контркультур, які є підживлюючим середовищем для підпільної людини, можуть належати спільноти

---

¹ У випадках, коли ці поведінкові соціальні реакції стають домінуючими у соціальній поведінці людини, можна вести мову про соціально-психологічний тип особистості. Тому ми вважаємо можливим в ряді випадків застосовувати обидва терміни: типова поведінкова реакція й соціально-психологічний тип, як такі, що характеризують одне й теж явище.

різного, іноді навіть протилежного спрямування, як просоціальні, так і антисоціальні. Наприклад, революційні та політичні конспіративні організації, злочинний світ та мафіозні структури, тіньові економічні структури, молодіжні субкультури тощо.

2. «**Стоїк**». Він відкидає неформальні, тіньові норми й правила, які суперечать його етичним переконанням і притримується правил морально-етичного кодексу, що складається із засвоєних високих соціально-етичних принципів належної соціальної поведінки. Притримується, не рахуючись із реальністю, в якій неформальні правила є пануючими або, принаймні, впливовими. Він має спільне і відмінне із ритуалістом-бюрократом, поведінка якого аналізується у класифікації Мертона. В обох випадках маємо справу із людьми, які фанатично віддані своїй справі. Це в них спільне. А відмінне те, що бюрократ відданий бюрократичній нормі, а «стоїк» – нормі соціально-етичній. Він є етичним ритуалістом, який відстоює моральні цінності й високу соціальну відповідальність у неморальному світі, іноді на шкоду власним інтересам. Художнім прикладом такої особистості може бути поліцейський інспектор Катан'я з відомого італійського телесеріалу «Спрут», в якому розповідається про боротьбу поліцейського - одинака із змовою фінансово – політичної мафії, яка пустила глибокі корені в офіційному суспільстві.

3. «**Лицемір**». Він живе за неформальними законами, але для того щоб сподобатись, щоб гарно виглядати в очах інших (наприклад, виборців, якщо йде мова про лицеміра – політика), він робить вигляд, що притримується соціально прийнятних формальних правил. Соціальна маска «порядного» громадянина покликана приховувати його «справжнє обличчя» і допомогти виконувати взяту на себе соціальну роль «добродійного» функціонера. В літературі цей типаж уособлений в образі Іудушки Головлєва. В політиці іноді спостерігається напередодні виборів серед кандидатів на виборну посаду. Це тип близький до **протєя** (див. нижче), але протєй відрізняється тим, що часто щиро не усвідомлює наскільки його обличчя, яке він набув зараз, відрізняється від того, яким воно було в попередніх обставинах. Він кожен раз різний, але щиро різний. Лицемір одягає маску цілком свідомо.

4. «Трюкач-ошуканець». Спритно грає на протиріччях між формальними й неформальними нормами для того, щоб вводити в оману й ошукувати задля задоволення власних меркантильних інтересів.

При цьому не зупиняється перед порушенням будь-яких правил і проявляє велику гнучкість і винахідливість у винайденні засобів обману. Якщо для «підпільної людини» якісь непорушні правила і норми існують, в основному неформальні (наприклад, «крадій у законі» живе «за поняттями», тіньові ділки не підписують угод, але виконують усні домовленості), то для трюкача нема ніяких правил, ні формальних, ні неформальних, які б він не порушив задля власного зиску.

Трюкацтво є, в певному розумінні, збоченою формою творчої соціальної поведінки. Але в цій поведінці її мета повністю позбавлена соціально-конструктивного змісту. Вона регресувала до форми егоїстичного самоствердження. А мотивація такої поведінки несе лише прагматично-споживацькі імпульси, які заперечують будь-яку користь для інших людей. Творчий компонент проявляється лише в одному – винахідливості у винайденні засобів обдурювання інших.

Про важливість і поширеність цього типажу в людській історії і культурі свідчить те, що Юнг включив архетип Трикстера (Трюкача) до переліку підсвідомих соціально-психологічних архетипів.

Соціальний тип крутія - ошуканця знайшов своє відображення в багатьох персонажах російської, української та радянської літератур. Зокрема, це Голохвастов, Чічиков та їхні радянські літературні близнюки – привабливий пройдисвіт Остап Бендер та „підпільний мільйонер” Корейко...

Цей генетичний, так би мовити, типаж нашої культури втілюється і в постатях реальних діячів бізнесу і політики, наприклад, автора піраміди „МММ” Мавроді в Росії та деяких інших персонажів політичного й економічного життя.

Отже, ми проаналізували чотири типи аномічних поведінкових реакцій, пов'язаних із протиріччям між формальними й неформальними нормами соціальної поведінки. Схематично вони наведені у таблиці 2, де «+» - прийняття

норм , «←» - їхнє заперечення, «±» - ситуативне ставлення (використання або заперечення в залежності від ситуації).

Табл. 2

Тип особистості	Норми	
	Формальні	Неформальні
1. Підпільна людина	–	+
2. Стоїк	+	–
3. Лицемір	±	+
4. Трюкач	–	–

Ще однією ознакою для класифікації типових аномічних реакцій може бути, на нашу думку, такий суттєвий аспект, як міра ідентичності людини із образом свого «Я» та з нормою. Як відомо, засвоєння особистістю норми у процесі соціалізації людини відіграє важливу роль у процесах становлення ідентичності. Тому ми пропонуємо проаналізувати цей бік проблеми, і дослідити можливі наслідки для особистісного й соціально-психологічного розвитку тієї суперечливої інституціонально-нормативної ситуації, коли людина стає перед дилемою, що виникає в аномічному суспільстві, дилемою вибору між нормою, яка суперечить її особистісним диспозиціям, та власним Я, яке при зіткненні з деформованою нормою натрапляє на небезпеку дезінтеграції та деформації. На нашу думку, за мірою ідентифікації людини із образом «Я» та з нормою можуть бути виокремлені два соціально-психологічні типи.

1. **«Протей».** Ця людина фактично відмовляється від стійкого образу свого «Я» й ідентифікує себе з будь – якими, іноді протилежними правилами і нормами, які на даний момент і в даній ситуації панують в соціумі або контактному соціальному середовищі. В «протей» існують великі проблеми з власною ідентичністю, яка в нього дифузна, аморфна і нестійка. Міцне ядро, стрижень особистості відсутні. Він не має усталеного духовного обличчя, і міняє його в залежності від обставин, впливу оточення, власної вигоди бути тим чи іншим. Сприяють становленню зазначених рис умови нормативного хаосу, неузгодженості та амбівалентності інституціональних норм.

. Протеїзм є аномічною реакцією на суперечливий, дезінтегрований характер соціального впливу на особистість.

2. «Свавільна особистість». Це особистість, яка ставить власне „Я” – свої бажання, примхи, егоїстичні інтереси, - вище за будь-які норми і закони, і живе за принципом сваволі. В цьому принципі закладені авторитарність та некерована імпульсивність. Свавільна людина відкидає стримуючі норми, будь-які обмеження і самообмеження. Її воля, яка не стримується регулятивною нормою, приходиться до зіткнення з волями інших людей. А оскільки вона відкидає обмеження, які накладаються законом, вона намагається нав'язати свою волю іншим, сприймаючи чужу індивідуальність як перешкоду своєму „Я”. Стосунки між свавільними людьми неминуче перетворюються в змагання всіх проти всіх без законів і правил, де перемагає найсильніший та найжорстокіший. Суспільство свавільних людей стає царством авторитарності. Приклад свавільної людини в політиці – диктатор.

Засобом проти розвитку сваволі з її негативними наслідками є самообмеження і добровільне підкорення особистості суспільним нормам, а також надіндивідуальному вищому моральному закону. Саме це забезпечуватиме децентрацію особистості і буде обмежуватиме її егоїстичну сваволю. Віра людини в універсальний Моральний Закон є першим кроком у розвитку культури самообмеження і нормативної культури.

Отже, в залежності від форми ідентифікації людини із образом власного «Я» та з нормою може бути визначено два типи аномічної соціально-психологічної поведінки і два типи особистості – протей та свавільна особистість.

Протей, як було вже проаналізовано, відрізняється від свавільної особистості тим, що «розчиняється» в нормі, відкидаючи власне «Я».

На відміну від протей, свавільна особистість, навпаки, відкидає норми і гіпертрофує власне «Я».

Проілюструємо це схематично у таблиці 3, де «+» - ідентифікація з цим психологічним компонентом, «-» - відкидання цього компоненту.

Табл. 3

Тип особистості	Ідентифікація	
	Стійкий образ «Я»	Норма

1. Протей	-	+
2. Свавільна особистість	+	-

Ще однією підставою для диференціації аномічних соціально-психологічних реакцій може бути спосіб заміни старої норми на нову, спосіб перетворення норми. Нагадаємо, що створення нової норми на місце старої характерне, за Мертоном, для **бунта**. Саме в бунті відбувається конструювання нової нормативно-інституціональної системи суспільства, здійснюється нормативна соціальна творчість. (Знову ж таки, згідно із теорією Мертона). На нашу думку, за способом такої соціальної нормативної творчості розрізняються три типи бунтарів.

1.Бунтар-нігіліст. Він руйнує стару норму в ім'я повного знищення будь-яких норм. Його принцип: «Руйнування – справа творча!». В області філософської ідеології прикладом такого нігіліста був творець філософії індивідуалістичного анархізму Макс Штірнер.

2.Бунтар-якобінець. Цей тип бунтаря руйнує стару норму і дає нову, насильно нав'язуючи її суспільству, яке до неї не готове, при цьому не зупиняючись ні перед якими жертвами й насильством. Яскравими прикладами цього типу «благодійників людства» можуть бути Робесп'єр, Ленін, Мао Цзе Дун.

3.Бунтар-реформатор. Він не руйнує, а трансформує стару норму, поступово перетворюючи на нову. Переважно діє еволюційними ненасильницькими методами. Намагається запобігти жертвам та руйнівним наслідкам у процесі соціальної творчості. Видатними представниками цього соціального типу були Махатма Ганді, російський імператор Олександр II.

Проілюструємо це схематично у таблиці 4, де «+» - ствердження норми, «-» - руйнування норми, «±» - поступова зміна старої норми на нову.

Табл. 4

Тип бунтаря	Ідентифікація	
	Стара норма	Нова норма
1. Нігіліст	-	-
2. Якобінець	-	+

3. Бунтар - реформатор	±	+
------------------------	---	---

Останній, третій тип соціального реформатора, на нашу думку, є найбільш конструктивним і творчим, здатним створити найбільш здорове й гуманістичне суспільство.

З огляду на ту велику історичну роль, яку відіграло бунтарство й пов'язаний з ним соціальний утопізм в долі нашої Батьківщини, приділимо цьому феномену окрему увагу. Проаналізуємо деякі нормативно-етичні парадокси, властиві поведінці бунтаря, спираючись на концепцію раціогуманістичних засад вдосконалення етичної свідомості Г.О. Балла. По-перше, протестні соціальні дії бунтаря пов'язані з певною морально-етичною нормативною специфікою, яка відзначається загостреним ставленням до соціально-етичної проблематики (принаймні, на рівні раціоналізації своєї поведінки). Бунтар – один з тих, охарактеризованих Г.О. Баллом діячів, яким властивий незадовільний стан етичної свідомості. Він знаходить вияв, зокрема, в обстоюванні багатьма філософами морального максималізму. З іншого боку, набагато більше діячів (включно з науковцями) відмахуються від моральних обмежень як від прикрих перешкод, що лише знижують успішність діяльності [1, с. 18]. Бунтар, як правило, виправдовує свій бунт моральним максималізмом і пафосом ствердження добра проти суспільного зла. Але ці позиції, властиві бунтарю, парадоксальним чином призводять до морального нігілізму. Неможливість абсолютного добра у реальному житті веде до байдужості до добра і зла! Як зауважує Г.О. Балл, «моральний максималізм, який категорично відкидає будь-яке зло, є ірраціональним і не може бути послідовно реалізований [1, с. 8]. Це має спонукати, однак, не до нігілістичного заперечення моральних пріоритетів, а до виваженої універсальної моральної настанови» [1, с. 9]. На жаль, усвідомлення неможливості абсолютного добра часто призводить до ненависті до життя, в якому зло є неминучим, бо, як наголошує Г.О. Балл, підтримуючи відому філософську тезу, добро й зло нерозривно пов'язані онтологічно (у самому бутті). Коли логіка максималіста розгортається до кінця, то самè життя теж підлягає знищенню, тому що в ньому є зерна зла. А отже, соціально-етичний максималізм бунтаря може

призвести до знищення життя, тобто породжує нове зло, ще гірше, ніж те, яке було. Бо старий лад, хоча й припускав зло, припускав і життя таким, яким воно є (і в якому зло неминуче виникало, розвивалось, існувало і було пов'язане із добром). А новий суспільний лад ненавидить і знищує життя, бо життя завжди містить в собі якусь долю зла. Заради знищення зла породжується зло в небачених масштабах². Ми бачимо, як послідовний максималіст стає бунтарем. А бунтар стає катом. Таким чином, спокуса соціального ідеалу може привести до царства смерті. Але, як висловився Махатма Ганді: «Сатану не можна вигнати при допомозі Сатани».

Соціально-етичний цикл бунтарства. Таким чином, спостерігається своєрідний соціально-етичний цикл у розвитку бунтарської поведінки, коли етичний максималізм парадоксальним чином породжує аморальну ненависть до життя й нігілізм, які ведуть до руйнування старого суспільства і величезних жертв у побудові нового суспільства, а це, у свою чергу, породжує нову хвилю морального обурення й новий бунт, на цей раз спрямований проти наслідків «первинного» бунту.

Месіанський комплекс і його трансформації. Або можлива й інша еволюція бунтаря, хоча вона теж не дуже конструктивна і не дуже творча. Бунтар, набуваючи соціального досвіду, з часом міняє свої погляди й усвідомлює неможливість втілення піднесених ідеалів у дійсність. Він стає реалістом, але реалістом із месіанським комплексом, який починає із зверхністю і презирством ставитись до дійсності і людей, з огляду на те, що вони такі недосконалі. (Забуваючи при цьому, що й він так само недосконалий, як і ті, кого він засуджує. Адже месіанський комплекс, пов'язаний із зверхнім та негативним ставленням до «недосконалої дійсності і до обмежених, малоздібних обивателів, які позбавлені високих ідеалів і малодуховні», перетворюються в бунтаря в презирство до людства й цинізм, коли він перестає бути бунтарем). Це саме позиція Великого Інквізитора у «Легенді про Великого Інквізитора» Достоевського. Тобто він не тільки здається перед непереборним злом, а навіть стає його адептом і першим

---

² Яскравим історичним прикладом такого масового знищення життя мільйонів людей заради спотвореного соціального ідеалу був режим Пол Пота у Кампучії.

учнем, тим не менш, зберігаючи зверхню позицію щодо менш інтелектуальних і більш простих смертних. Примирення його з дійсністю відбувається у вигляді агресивного захисту її такою, яка вона є, захисту «вічних устоїв» суспільства від еретиків та бунтарів, тих самих типажів, яким він, можливо, сам був свого часу. Він не тільки перестає боротися за піднесення людини, але й стає на перепоні спробам такого піднесення, виправдовуючи таку позицію вродженою недосконалістю людської натури. Але, як сказав Віктор Франкл: «Якщо ми розглядаємо людину такою, якою вона є, то ми робимо її тільки гіршою. Але якщо ми роздивляємось її з більш піднесеної точки зору, то ми отримуємо людину такою, якою вона повинна бути». І так і треба робити - дивитись на людину піднесено – не надаючи вирішальної ваги раціональним фактам і негативному досвідові, які начебто свідчать про зворотне, про те, що людина скоріш нескорінимо недосконала й обмежена, ніж гармонійна і шляхетна.

З огляду на всі вищенаведені негативні наслідки максималізму, властивого бунтарю - яacobінцю, ми пропонуємо роздивитись інший більш конструктивний і творчий, на нашу думку, тип бунтаря, про який ми теж казали вище, а саме тип бунтаря-реформатора (див. Табл. 4). Він не відмовляється від завдання перетворення дійсності, але відмовляється від етичного максималізму як принципу зовнішньої соціально-перетворюючої дії (хоча може зберігати максималістські настановлення щодо себе самого), і займає більш реалістичну й помірковану позицію, ніж бунтар-яacobинець. Бунтар-реформатор припускає можливість співіснування, компромісів між добром і злом, і намагається балансувати між ними. За Г.О. Баллом, «раціогуманістичний підхід відкидає як моральний (і, взагалі, ціннісний) максималізм, так і моральний (і ціннісний) нігілізм» [1, с. 18]. Це відповідає логічній істині, за якою «непраота одних не обов'язково тягне за собою правоту інших» [там само].

Раціогуманізм шукає оптимальне поєднання протилежностей у житті і не стає на шлях знищення однієї з протилежностей на користь абсолютного утвердження іншої. З точки зору раціональних законів діалектики, це неможливо; точніше, якщо таке й відбувається, то стає неминучим відкочування соціальної системи назад або її деформація чи загибель. Розвиток системи має місце, коли

результатом боротьби протилежностей стає їхній синтез та перехід на новий рівень системності, на якому відбувається зняття протилежностей (термін Г. Гегеля), тобто зберігається позитивне, що в них є, і відкидається віджиле. З іншого боку, на думку Г.О. Балла, раціоналістичний підхід теж не є всеохоплюючим, і не завжди взірцем для соціально значущих вчинків можуть бути раціональні аргументи. «Якнайбільше спираючись у визначенні засад етично обґрунтованої соціальної поведінки на раціональний аналіз не виключає визнання обмеженості його можливостей у розв'язанні конкретних етичних колізій, особливо за нагальної необхідності здійснення у напруженій ситуації оптимального вчинку. Тоді стає у пригоді людське сумління, що є формою інтуїції, базованою на особистісній моралі»³. Голос сумління, моральна інтуїція й етичні принципи в ряді випадків можуть бути важливішими за раціональні аргументи.

Наводячи приклад з Легендою про Великого Інквізитора, Г.О. Балл звернув увагу на те, яким чином відповів ув'язнений Христос на раціональні аргументи Великого Інквізитора про недосконалість людства й недостойність його бути вільним. Це були аргументи адепта й «захисника християнської віри», який наказав взяти свого Бога під варту, коли він зійшов на Землю. У відповідь на його цілком раціональні й реалістичні зауваження щодо недосконалої природи людини, з огляду на яку Христос не має права приходити до людства й дарувати йому свободу (аргументи, з якими Зигмунд Фройд, як знавець людської природи й апологет підсвідомих тваринних підвалин психіки, мабуть би, погодився), Ісус поцілував свого ката в уста. Тобто, на думку Г.О. Балла⁴, максимальна любов трансцендує нестачу раціональних аргументів (пор. тезу С.Д. Максименка «Особистість починається з любові» [5]).

Висновки.

1. Наведені вище міркування щодо аномічних соціально-психологічних реакцій стосуються загальнолюдських проявів інституціонально-нормативних

---

³ Цитую тезу доповіді Г.О. Балла «Раціогуманістичні засади вдосконалення етичної свідомості», проголошеної на методологічному семінарі в Інституті психології імені Г.С. Костюка 2 червня 2016 р. (див. <http://naps.gov.ua>).

⁴ Висловлену у тій самій доповіді.

порушень. Але, на нашу думку, існує й певна українська специфіка прояву аномічної поведінки. Зокрема, нам здається, що особливо актуальним для України є вивчення того відбитку, який накладають на соціально-психологічні та соціально-економічні процеси такі соціально-психологічні типи, як «підпільна людина», «трюкач» та «свавільна особистість». В той же час, потребують вивчення загрози, пов'язані із можливістю виникнення нігілістичного й насильницького бунтарства.

2. З усього вищесказаного витікає та величезна роль, яку відіграє в житті суспільства норма та такий прояв її дії як захищеність людини законом. Для того, щоб норма і закон дійсно захищали інтереси особистості та її свободу, не провокували патологічної соціальної поведінки і блокували зловживання, вони мають бути прозорими та справедливим, мати всезагальну дію та однозначне тлумачення, гармонійно та збалансовано поєднувати державні, громадські та приватні інтереси.

3. Вихід з кризи суспільних норм вбачається у реформаторських зусиллях, спрямованих на творчість у сфері соціальних норм, яка сприяє суттєвій трансформації нормативної бази, і в той же час уникає нігілізму і максималізму.

1. Балл Г.О. Р а ц і о г у м а н і с т и ч н и й п і д х і д д о
в и з н а ч е н н я з а с а д ц і н н і с н о
н а л а ш т о в а н о ї с о ц і а л ь н о ї п о в е д і н к и / Г . О .

Б а л л // Психологія і особистість. – 2015. – № 2(8). – Ч. 1. – С. 6-22.

2. Головаха Е.И. Социальное безумие: история, теория и современная практика/
Е.И. Головаха, Н.В. Панина. – К.: Абрис, 1994. – 168 с.

3. Косалс Л.Я. Социология перехода к рынку в России / Л.Я.Косалс, Р.В. Рывкина.
– М., 1998.

4. Лебон Гюстав. Психология народов и масс/ Гюстав Лебон. – Санкт-Петербург,
1995. – 311с.

5. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості / С.Д. Максименко. – К.: Вид-во ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.

6. Мертон Р. Соціальна структура і аномія / Р. Мертон // Соціологія преступности. Современные буржуазные теории. Перевод с франц. – Москва: Прогресс 1966. – 313с.

REFERENCES

1. Ball H.O. Raciohumanistycznyj pidxid do vyznachennya zasad cinnisno nalashтованоyi social"noyi povedinky /O.H. Ball// Psycholohiya i osobystist". – 2015. – № 2(8). – Ch. 1. – S. 6-22.
2. Holovaxa E.Y. Socyal"noe bezumye: ystoryya, teoryya y sovremennaya praktyka / E.Y. Holovaxa, N.V. Panyna. – К.: Abrys, 1994. – 168 s.
3. Kosals L.Ya. Socyolohyya perexoda k rinku v Rossyy / L.Ya.Kosals, R.V. Rivkyna. – М., 1998.
4. Lebon Hyustav. Psycholohyya narodov y mass/ Hyustav Lebon. – Sankt-Peterburh, 1995. – 311s.
5. Maksymenko S.D. Heneza zdijsnennya osobystosti / S.D. Maksymenko. – К.: Vyd-vo TOV «KMM», 2006. – 240 s.
6. Merton R. Socyal"naya struktura y anomiya / R. Merton // Socyolohyya prestupnosti. Sovremennie burzhuaznie teoryy. Perevod s franc. – Moskva: Prohress 1966. – 313s.

АНОТАЦІЯ.

Губенко Олександр Володимирович

Типологія особистості і нормативна культура в умовах кризи суспільних норм

В статті висвітлюється проблема нормативної кризи в суспільстві. Зокрема, аналізується протиріччя між формальними і неформальними суспільними нормами і наслідки, які з цього витікають для поведінки людини. Залучається теорія аномічних розладів Дюркгейма та Мертона. Досліджуються аномічні порушення та розглядаються типи особистості, що формуються в наслідок цих кризових суспільних аномалій. Зокрема, аналізуються такі соціально-психологічні типи, як «підпільна людина»,

«трюкач» та деякі інші. Вказується на необхідність запобігання девіаціям соціальної поведінки шляхом соціальної творчості.

Ключові слова. Аномічні порушення, суспільна норма, теорія аномічних розладів Дюркгейма та Мертона, криза суспільних норм.

АННОТАЦІЯ

Губенко Александр Владимирович

Типология личности и нормативная культура в условиях кризиса общественных норм

В статье освещается проблема нормативного кризиса в обществе. В частности, анализируется противоречие между формальными и неформальными общественными нормами и последствия, вытекающие из этого противоречия для поведения людей. Для анализа проблемы привлекается теория аномических расстройств Дюркгейма и Мертона. Исследуются аномические нарушения и рассматриваются типы личности, формирующиеся под влиянием этих социальных аномалий. В частности, анализируются такие социально-психологические типы, как «подпольный человек», «трюкач» и некоторые другие. Указывается на необходимость профилактики и предотвращения некоторых девиаций социального поведения путем социального творчества.

Ключевые слова. Аномические расстройства, общественная норма, теория аномических расстройств Дюркгейма и Мертона, кризис общественных норм.

ANNOTATION

Gubenko Aleksandr

TYOLOGY OF PERSONALITY AND NORMATIVE CULTURE IN THE CONDITIONS OF CRISIS OF PUBLIC NORMS

The article informs about the problem of the normative crisis in society. In particular, there is analyzed the contradiction between formal and informal public rate, and consequences, resulting thereof contradictions for behavior of the people. For analysis of the problem is attracted the theory of anomic frustrations of Durkheim and Merton. The article is researched the anomic breaches and there are considered types of personalities, forming under influence these social anomalies. In particular, there is analyzed such types of personalities as “underground man», “trickster» and some other. It is indicated on need of preventions some deviations of social behavior.

Key words. Anomic frustrations, social norm, theory of anomic frustrations of Durkheim and Merton, crisis of social norms.

Відомості про автора

. Губенко Олександр Володимирович, старший науковий співробітник Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, тел. 0958320576, e-mail: alado2014@yandex.ru

—